మాతృకాప్రసాదః

[మౌనతంత్రమ్]

శ్రీ పరిపూర్ణ ప్రకాశానంద భారతీమహాస్వామినః

ప్రకాశిన్యాశీః

శ్లో. దండోపాహ్వాజగన్నాథసతీ జీయాచ్ఛచీసమా
అస్య ప్రకాశినీ మౌనతంత్రస్య శ్యామలాంబికా.

శ్రీమతి కర్రా శ్యామలాంబ

మాతృకాప్రాసాదోపోద్ఘాతః

భో భో ! ముముక్షవః శబ్ద - రసాయన - ఆగమపారదృశ్వానః !

"జంతూనాం నరజన్మ దుర్లభ మతః పుంస్త్వం తతో విప్రతా
తస్మా ద్వైదికధర్మమార్గపరతా విద్వత్త్వ మస్మా త్పరం
ఆత్మానాత్మవివేచనం స్వనుభవో బ్రహ్మాత్మనా సంస్థితిః
ముక్తి ర్నో శతజన్మకోటిసుకృతైః పుణ్యై ర్వినా లభ్యతే.

ఇత్యభియుక్తోక్త్యా యద్యపి దూరగాపి ముక్తి ర్న దవీయసీ యంత్ర బలాత్ ఖగోళాశిరి వాస్మదీయవచో బలాత్.

శ్లో. సాంఖ్యయోగావితి స్థూలదృశా మార్గో ద్విధా కృతః
న సూక్ష్మదృష్ట్యా తౌ భిన్నౌ యత స్తావపృథక్ఫలౌ.

తథాచోక్తం—

"సాంఖ్యయోగౌ పృథగ్బాలాః ప్రవదంతి నపండితాః" ఇతి.

సాంఖ్యం - జ్ఞానం- మోక్షవిషయిక జ్ఞానమితి యావత్. త దేకాది సంఖ్యయైవ ప్రతిపాద్యం భవతి. తత్రైవాదౌ కృతం భాష్య ముక్తాఫలం - నృసింహ సాంఖ్యదర్శనానురోధేన, పశ్చాద్యోగానుసారీ మౌనతంత్రాపరాభిధో మాతృకా ప్రాసాదశ్చ. అత్ర యోగో నామకర్మ కౌశలం, "యోగః కర్మసు కౌశలం" ఇత్యుక్తేః. కర్మచోదకో వేదః. స శబ్దః, సమాతృకామూలః. సైవాఽఽ విరాసీ న్మహేశ్వరా చ్చతుర్దశ సూత్రరూపేణ; అభూచ్చ సాధనం సిద్ధోద్ధరణే; తథాచోక్తం:—

శ్లో. నృత్తావసానే నటరాజరాజో ననాద ఢక్కాం నవపంచవారమ్,
ఉద్ధర్తుకామః సనకాదిసిద్ధా నేత ద్విమర్శే శివసూత్ర జాలమ్.

ఇతి. (నందికేశ్వర కాశికా)

సిద్ధోద్ధరణే కథమేతత్సాధన మభూదితి జిజ్ఞాసయా ప్రవర్తితోఽయం మాతృకా ప్రాసాదః (మౌనతంత్రమ్). ఏతదన్వయ సమీక్షణేనాపి సాంఖ్యలాభో భవేదేవా వశ్యమితి సుధీహృదయంగమోఽయం ప్రచారః. అథ లోకే భిన్న

రుచిత్వదర్శనాత్ విషయిణా ముద్ధరణార్థమపి కృతా హంసకిరణావళి ర్భాభ్రశ్రవ్యస్మరదర్శ నానువిద్ధా. తథాచోక్త మస్మాభిః—

శ్లో. సాంఖ్యానుభూతిశాబ్దై స్తద్బ్రహ్మ ప్రోక్తం యథారుచి,
అనుభూతి ర్హంసజన్యా సా హంసకిరణావళౌ.
శృంగార రసతో బ్రహ్మ పరోక్షానుభవః స్మృతః.
ఆద్యే నిరూపితం బ్రహ్మ సాంఖ్యే పూర్ణప్రతీకతః.
శాబ్దే తూపనిషద్వృత్త్యా స్ఫోటోపకరణాత్మకైః.

ఏవమేతదాత్మాఽఽవేదనే సుగమోపాయో నిశ్చితఫల శ్చేతి విదాంకుర్వంతు మహాంతః ఇతి.

"వైద్యవల్లభ" "సర్వతంత్ర స్వతంత్ర" ఇత్యాది పదాంకిత రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాదమహాగ్నిచిత్కృతః మాతృకాప్రాసాదోపోద్ఘాతః.

శ్రీ

మాతృకాప్రసాదః

[మౌనతంత్రమ్]

1. సూ. అథ శాబ్దం వ్యాఖ్యాస్యామః.

శ్లో. జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవ ముపాస్మహే.

జ్ఞానేత్యాది భాష్య శ్లోకార్థః - జ్ఞానానందజనకం - జన్యజనకయో రభేదాధ్యవసాయేన, మయట్ ప్రత్యయః ప్రయుక్తః. దేవం - చిద్రూపం - అత్ర చిత్పదేన అకారాది స్వరా గ్రాహ్యాః - తేషాం ప్రాణసంజ్ఞా సద్భావాత్, జడస్య మాతృకామయస్యోపాస్యత్వాఽయోగాచ్చ. నిర్మలస్ఫటికాకృతిం - వ్యస్తానాం మాతృకాణా మసాంకర్యహేతోః నిర్మలస్ఫటిక సన్నిభత్వం - ఆధారం సర్వ విద్యానాం సర్వమాతృకా మూలత్వా త్తన్మయ స్యాస్య సర్వ విద్యాధారత్వ ముపపన్నం, ఏతాదృశ లక్షణలక్షితం, హయగ్రీవం - హయ్ ప్రత్యాహార వర్ణానాం హయత్వం-తస్య గ్రీవా స్థానీయౌ శ, ష వర్ణౌ - తద్విశిష్టో దేవః-హయగ్రీవః, తస్యశిరః స, హ వర్ణౌ, తయోః శక్తి శివరూపయోః ఉపాసనాయాం సృష్టిక్రమావశ్యకత్వాత్ హస ఇతిక్రమః - తదుపరి జలీయ వృద్ధి - బిందుభ్యాం యోగే హ్సౌం ఇతి రూపసిద్ధిః. ఇదం హయగ్రీవ బీజం తన్మంత్రే హయశిరోరూపం - అతః - హ్సౌం హయశిరసే నమః - ఇతి హయ గ్రీవ మంత్ర నిష్పత్తిః - ఏవముక్తలక్షణ లక్షితం మాతృకామయం హయ గ్రీవ ముపాస్మహే ఇతి శ్లోకార్థః. నను హయగ్రీవ ఇతి రూపం న సాధు - సాధు తావత్ హయ్గ్రీవ ఇతి హయ్ ప్రత్యాహారజన్యత్వాత్ ఇతిచేత్ సత్యం, నైతావతా, హకారోపరి విద్యమానస్య అకారస్యాప్యుచ్చారణార్థత్వాత్ యద్యపి హ్, య్, ఇతిరూప సిద్ధిః, తథాపి దేవమితి విశేషేణ సద్భావాత్ చిదపర ప్రాణరూప - అకారద్వయ యోగేన - "న పునరంతరేణాచం, వ్యంజనస్యోచ్చారణ మపి భవతి" ఇతి మహాభాష్యోక్తేశ్చ హయ ఇతి రూపసిద్ధిః - తతో హయస్య గ్రీవా యస్య మాతృకామయస్యేత్యాది విగ్రహాశ్చ ఇతి.

సూత్రార్థః: అత్రాథశబ్దో మంగళార్థః, అనంతర్యార్థశ్చ. యథా - "వృత్తివృత్తిమతో రత్ర భేదలేశో న విద్యతే, చంద్రచంద్రికయో ర్యద్వ త్తథా వాగర్థయోరపి". (నందికేశ్వర కాశికా) ఇత్యుక్తే ర్వాగర్థయో రభేదాధ్యవసాయానంతరం, శాబ్దం - శబ్దభవం జ్ఞానం - తత్సకల నిష్కలభేదేన ద్విధాఽవస్థితం. అత్ర కలాపదం శాక్తేయషట్త్రింశత్తత్త్వాంతర్గత కలాతత్త్వం పరిచ్ఛిన్న కర్తృత్వరూపం పరామృశతి, తద్విశిష్టం సకలం-ప్రపంచ ఇతి భావః, తద్భిన్నం నిష్కలం - స్ఫోటరూప మిత్యర్థః, ఏతద్ద్వివృతిరగ్రే నిరూప్యతే. వ్యాఖ్యాస్యామః - విశేషేణ ప్రకటీకుర్మః, ఇతి సూత్రార్థః.

కిమత్రానుబంధచతుష్టయమ్? ఉచ్యతే - మాతృకాభి ర్ద్విరూప బ్రహ్మావబోధక్రమోఽస్య విషయః, తత్క్రమజనిత మోక్షరూపజ్ఞానమ్ ప్రయోజనం, వ్యాకరణ - రసాయన - జ్ఞానవిశిష్టో ముముక్షు రధికారీ, శాస్త్రస్య తత్క్రమస్యచ ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావ స్సంబంధః ఇత్యేత దనుబంధ చతుష్టయమ్.

అథాత్ర ప్రథమం సకలం నిరూపయన్ శబ్దం విభజతే:

2. సూ. వాగత్ర శబ్దః.

భాష్యం: అత్రేతిపదం ప్రకరణం సూచయతి. వాగితిపదం భేర్యాది ధ్వనేర్వ్యావర్తయతి శబ్దం - గోబలీవర్దన్యాయేన. అతోఽత్ర శబ్దో నామ - "దేవీం వాచ మజనయంత దేవా స్తాం విశ్వరూపాః పశవో వదంతి" ఇతి శ్రుత్యుక్తా వాగేవ.

అథ విశేషం విశినష్టి:

3. సూ. సా మానుషీ.

భాష్యం: సా పురోదితా వాగపి మనుష్యోచ్చార్యమాణా వైఖర్యే వాత్ర గ్రాహ్యా, "తురీయం వాచో మనుష్యా వదంతి" ఇతిశ్రుతేః. నన్వియం శ్రుతిః - 'పశవో వదంతి' - ఇతిశ్రుత్యా విరుధ్యతే. నహి మనుష్యాః పశవః ఇతిచే న్నాయం దోషః. పాశబద్ధతా హి పశుత్వం - తన్మనుష్యాణామపి పశుభి స్సమానం తేషాం కర్మపాశబద్ధత్వాత్.

అథైతన్మూలం వివినక్తి:

4. సూ. మాతృకామూలైషా.

భా. ఏషా వైఖరీ మాతృకామూలా. మాతృకాభిః అకారాదిభిః సంపద్యత ఇతి భావః.

అథ మాతృకాం విభజతే :

5. సూ. ద్విధా సా పాంక్త సౌత్రాభ్యాం.

భా : సా - మాతృకా, పాంక్త సౌత్రాభ్యాం - పాంక్తమితి సౌత్రమితి సంజ్ఞాభ్యాం, ద్విధా - ద్విప్రకారా జాతేత్యర్థః. అత్రాద్యః పాంక్తః పంచపంచాక్షరమయవర్గ ప్రాచుర్య నారాయణీయాక్షర సమామ్నాయః, ఏతద్వివృతి మగ్రే వక్ష్యతి - తత్తుసమన్వయాదిసూత్రే.

ద్వితీయస్య (సౌత్రస్య - మాహేశ్వరస్య) అ ఇ ఉణ్ ఇత్యాది సూత్ర సద్భావాత్ సౌత్ర ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా.

6. సూ. తయో రక్షర వర్ణ సంజ్ఞే ప్రాయః.

భా. తయోః పాంక్త సౌత్రయో ర్వ్యస్తమాతృకాణాం క్రమాదక్షర వర్ణ సంజ్ఞే భవతః. పాంక్తేఽక్షరమితి, సౌత్రే వర్ణ ఇతి సంజ్ఞా విభాగః. ప్రాయః పదేనాస్య నియమస్య క్వచిద్వ్యభిచారః - న పాణినీయే. తయోః క్రమేణోదాహరణే యథా: "వర్గాక్షరాణి వర్గేఽవర్గేఽవర్గాక్షరాణి కాఙ్మౌయా ఖద్వినవకే స్వరా నవ" ఇత్యాది (ఆర్యభట్ట దశగీతి సూత్రానుబంధి ఏకాదశసూత్రం) ఇతి. "తుల్యాస్య ప్రయత్నం సవర్ణం" ఇతి (పా. సూ.) "ఋఌ వర్ణయోః మిథః సావర్ణ్యం వాచ్యం" (వరరుచి వార్తికం 8-2-1) ఇతి చ.

7. సూ. తేయుక్తమాతృకాయాశ్చ సర్వత్ర.

భా: తే - అక్షరవర్ణ సంజ్ఞే, యుక్త మాతృకాయాశ్చ-ద్విత్వాక్షరస్యాపి, సర్వత్ర - లోకే వేదే చ భవత ఇత్యర్థః.

8. సూ. క్షస్యాయుక్తతా శాక్తే.

భా. క్షస్య - క్షకారస్య ; శాక్తేమతే అయుక్తతా - ద్విత్వాభావతాఽస్తీతి సూత్రార్థః. అత్ర కేచి దాహుః-

శ్లో. వ్యంజన ద్విత యోద్భూతః క్షవర్ణః కష యోగతః

ఇత్యుక్తేః సంయుక్త వర్ణః క్షకారః ఇతి. తన్న - తత్పూర్వ విసర్గస్య జిహ్వామూలీయరూపసంధ్యసంభవాత్. అత్ర షయోగే, న కకారస్యకుత్వం; తథాచోక్తం పాణినినా "శర్పరే...విసర్జనీయః." (సూ. 8-3-35) ఉ- "క్షతాత్కిలత్రాయత ఇత్యుదగ్రః క్షత్రస్యశబ్దః" "వాసఃక్షౌమం" (కౌముదీ) ఇత్యాది స్థలేషు, అతోఽన్యత్ర (షేతర వ్యంజనయోగే) త్వస్తి, అతస్సంయుక్తతాచ.

యథా, రామః క్రతుం కరోతి", "రామః క్లమం సహతే", ఇత్యాదిస్థలేషు రేఫలకారాదిభిః యుక్తస్య కకారస్య కుత్వం - అతో జిహ్వామూలీయ రూపసంధి సంభవశ్చ విసర్గస్య, తదా సంయుక్తతాచోపపద్యతే కస్య. ఉక్తార్థః స్మర్యతే యథా.

శ్లో. కపూర్వస్య విసర్గస్య జిహ్వామూలీయతాఽఽపతేత్,
క్షపూర్వస్య న తత్త్ర ద్వివ్యంజనం నేతి శాక్తధీః.
అతస్తేన సమాహారా దకారోఽక్షాభిధోఽభవత్. ఇతి.

కింతు ఛందసి భిద్యతేఽయం నియమః, యథా

శ్లో. గౌరవాపాదికా యుక్తపరతాఽస్మాత్తు ఛందసి
ద్విధర్మాతోఽస్య మేరుత్వ మక్షమాలోపపాదితమ్. ఇతి.

ఏతేన ద్విధర్మా క్షకారః సర్వవర్ణోపరి స్థితస్సన్ పృథగస్తీతి సిద్ధమ్; దృశ్యతా మక్షమాలోపనిషత్.

అథవర్ణక్రమం దిఙ్మాత్రం సూచయతి.

9. సూ. జలోత్కర్షాపకర్షాభ్యాం భూమే రగ్నిసన్నికర్షః.

భా: జలస్య - జలబీజస్య - హ, య, ర, వ, ల - ఇతి శ్రౌతక్రమే చతుర్థస్య వ కారస్య ఉత్కర్షసిద్ధం తార్తీయీకత్వం అపకర్షసిద్ధం పంచమత్వం. తాభ్యాం - సౌత్ర పాంక్తపఞ్చావష్టబ్ధాభ్యాం; భూమేః ల కారస్య, అగ్నిసన్నికర్షః-రేఫ సన్నిధిః స్యాదితి సూత్రార్థః. ఉత్కర్షే హ య వ ర ల ఇతి. అపకర్షే (హ) య ర ల వ - ఇతి చ రూపసిద్ధిః. అతః రలయోః సన్నికర్షశ్చ, ఏషః శ్రుతిసిద్ధః. ఉక్తార్థః శ్లోకభంగ్యా వక్ష్యతే.

శ్లో. జలస్యోత్కర్షణా దగ్నే ర్భూసాన్నిధ్యం శివోదితం
శ్రుతిసిద్ధంతు మునినా రప్రత్యాహారతః కృతం.
ఏతదేవాపకర్షేణకృత మన్యత్ర (నారాయణీయే) దృశ్యతామ్.

అథ సౌత్రఫలం దర్శయతి :

10. సూ. సిద్ధోద్ధరణం ప్రతిజ్ఞాతం సౌత్రే.

భా: సౌత్రే-సూత్రపక్షే మాహేశ్వరే, సిద్ధోద్ధరణం - సిద్ధానాం సనకాదీనాం సంసారభీరూణా ముద్ధరణహేతుకం ప్రథమసూత్ర భాష్యోక్త నిష్కల రూపం, బ్రహ్మజ్ఞానరూప మోక్ష ప్రతిపాదకత్వేన తారకమితి

యావత్, ప్రతిజ్ఞాతం - భవతీతి ప్రతిజ్ఞాతం. కింతదిత్యత్ర శివసూత్ర జాలమిత్యన్వయః. తథాచోక్తం "నృత్తావసానే"త్యాది. నన్వత్ర సిద్ధోద్ధరణం నామ జీవోద్ధరణం హి, తత్తావన్మోక్షః ఉచ్యతే, స కేవలం బ్రహ్మజ్ఞానేన వేద్యః - న శబ్దేన, శివసూత్రజాలం శబ్దమయమేవ. శబ్దో నామ వేదః, "ఈక్షతేర్నాశబ్దం" ఇత్యాదిషు తథా ప్రచారాత్. తస్య (వేదస్య) క్రియార్థత్వ (కర్మప్రతిపాదకత్వ) మాత్ర మామ్నాతం జైమినినా, "ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్," ఇతి. అత స్తాదృశసూత్రై స్సిద్ధోద్ధరణం నోపపద్యత ఇతిచేన్న. ఉపపద్యత ఏవ, తథాచోక్తం - "ఏతద్విమర్శే శివసూత్రజాలం" (నం. కా.) ఇతి. నను అక్షర విమర్శజన్యజ్ఞానస్యాపి శాబ్దత్వాత్. "యతో వాచో నివర్తంతే" ఇతి శ్రుత్యా వాగతీతవస్తుప్రతిపాదనే తస్య శక్త్యభావో దుర్వారః. యథా — "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇత్యేషాఖల్వద్వైతశ్రుతిః. సాపి న నిర్గుణం వక్తి, యతోఽత్ర ఏకత్వాఽద్వితీయత్వయోర్గుణత్వా దనిత్యత్వాచ్చ. యద్యపి తార్కికాః "ఏకత్వం నిత్యగతం నిత్య మనిత్యగత మనిత్యం" ఇతి భాషంతే, తథాపి ఏకత్వస్య మూర్తవస్తువిషయత్వా దమూర్తస్య పరమాత్మనః తద్ఘటనాఽయోగ్యత్వేన తత్సగుణమేవ వక్తీతి వక్తవ్యం, న నిర్గుణం. అత ఏవ (ఏకసంఖ్యా తావత్ మూర్తం సగుణం వక్తీతి హేతోరేవ) నిర్గుణమమూర్తం వక్తుం పూర్ణం (బిందుం) ఊరీకరోతి నృసింహసాంఖ్యాదర్శనం, "పూర్ణమగుణం బ్రహ్మ వక్తి" (నృ.సా. 28) ఇతి యత ఏకత్వగుణవిశిష్టస్యాపి వస్తునః ఏకస్యైవ వృద్ధిహ్రాసౌ భవతః, ఏకస్యైకాది యోగే వృద్ధిః - వియోగే హ్రాసః సంభవతిఖలు; తథా తదాశ్రయస్యాపీతి గణితవిదాం మతమ్. "యద్యదుద్దేశేన ప్రవృత్తం తత్తదంశ ఏవ ప్రమాణం" ఇతిన్యాయేన, అత్ర తేషామేవ (గణితవిదామేవ) ప్రమాణత్వాత్తత్స్మరణం, "సంఖ్యా సంఖ్యేయ సంఖ్యయోః" ఇతి వాక్యజన్య శాబ్దీ భావనాప్యేతదేవానుకరోతి. ఏవం నిరాకృతే తార్కికమతే సైషా శ్రుతిర్న నిర్గుణం వక్తీతిహి సిద్ధం. అపిచ - నిర్గుణ బ్రహ్మేతి శబ్దశ్రవణ సమకాల ఏవ ఏకస్యాపి స్ఫూర్తేః తస్యాస్తత్సంబంధిత్వా త్కథ మనిత్యతా తస్యేతిచేన్న. నిర్గుణస్య సత్తామాత్రత్వేన పూర్ణప్రతిపాద్యత్వేన విభుత్వేనచామూర్తత్వాత్; ఏకత్వస్యతు మూర్తత్వ పరిచ్ఛేద్యత్వాభ్యాం ఇతర వ్యావర్తకత్వా న్నిర్గుణే బ్రహ్మణి తదితరాసంభవాచ్చ తత్రైకత్వస్ఫూర్తిరపి లిఙాదివత్ కుంఠీభవతి. అత స్తస్య తత్రానిత్యత్వ ప్రసంగో దుర్వారః ఏతేనాపి సైషా శ్రుతిః న నిర్గుణం బ్రవీతి. కించ ఏకత్వం నామ స్వజాతీయ ధర్మ్యంతర

రహితత్వం హి. తాదృశ ధర్మ్యంతరత్వం పరిచ్ఛేద్యేష్వేవ ఖలు వస్తుషు సంభవతి. నాపరిచ్ఛేద్యే బ్రహ్మణి. తస్య "అనంతర మబాహ్యం" ఇత్యాది శ్రుత్యానంతరత్వసిద్ధేః. అతో బ్రహ్మణి స్ఫురితమ ప్యేకత్వ ముపలాదిషు క్షుర తైక్ష్ణ్యాదివత్ కుంఠీభవత్యేవ లిఙ్గాదివచ్చ. ఏతేనాపి సైషా శ్రుతిః న నిర్గుణం బ్రహ్మ వక్తి. ఏతచ్చ "పూర్ణ మగుణం బ్రహ్మ వక్తి" ఇతి యదద్యోక్తం నృసింహసాంఖ్యదర్శనీయం - తదపి శశవిషాణవదేవ. యతః పూర్ణపదం యద్యాకాశాది సర్వవస్తుజాతం వ్యాప్య తిష్ఠతీత్యర్థం స్మారయతి తదా బుద్ధ్య వచ్ఛిన్నం పరిమేయమేవ భాసయతి - నాపరిమేయం, అపరిమేయస్య "హృదా మనీషా మనసాభిక్లుప్తః" ఇతి శ్రుత్యుక్తప్రకారేణాభిక్లుప్తిమాత్ర విషయ త్వాత్. అభిక్లుప్తిర్నామ నిద్రోత్థితస్య నిద్రాసుఖబోధవ దూహోజ్ఞానమాత్రం. అత ఏవ పూర్ణమద ఇతిమంత్రస్య శ్రీమదాచార్యకృతభాష్యమ ప్యుపనిషద్వృ త్త్యైవ. నాభిధావృత్తిః. యదీదమభిధావృత్తి - తదా పూర్ణాత్పూర్ణోదంచన రూపవ్యాపార స్త్వాశ్రయాసిద్ధ దోషదూషితః స్యాదేవ; పూర్ణస్య అమూర్త త్వాత్. పరిహరణక్రియా తావదేకాద్యంక స్యైవ మూర్తస్య వస్తునః సంభవతి, నామూర్తస్య. యథా ఘటవద్భూతలాత్ ఘటస్య పరిహరణముచితం, నవా ద్యంకాదేకాద్యంక స్యైవ. నహి ఘటాభావవద్భూతలాద్ఘటాభావస్య-అంకేభ్యః పూర్ణ స్యైవ. తస్య అమూర్తత్వాత్. ఏవమత్ర మూర్తవస్తు సంక్రామ్య పరి హరణ క్రియాయాః (ఉదంచనరూపవ్యాపారస్య) అమూర్తవస్తుని పూర్ణే సంక్రామితత్వాదస్య (వ్యాపారస్య) ఆశ్రయాసిద్ధదోషదూషితత్వం సంభవతి. తథాప్యత్ర నిర్గుణవస్తుస్వరూపావబోధవిషయే అమూర్తస్యాత్ర పూర్ణస్య సత్తామాత్ర విశిష్టత్వాత్ మూర్తాంక స్యైవ మూర్తత్వం విభావ్య - తత్పరిహార ణోపదేశః కృతః. ఏతాదృశ భావనాసాధ్య వ్యాపారస్య (ఊహావ్యాపారస్య) అభిక్లుప్తిరితి వ్యపదేశః. ఏషఏవాభిక్రమతే నిద్రోత్థితస్య నిద్రాసుఖావబోధాయ. ఏవమేవాత్మావగతౌ శ్రూయతే "హృదామనీషా మనసాభిక్లుప్తః"(తై. ఉ.)ఇతి. అత ఇదం శాంకరభాష్యం (పూర్ణమద ఇత్యాది మంత్రభాష్యం) ఉపనిష ద్వృత్తీతి వేదితవ్యం, నాభిధావృత్తిః. ఉపనిషద్వృత్తిర్నామ ఉప సమీపే నిషీ దత్యనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా ఉపనిషదః వస్తుస్వరూప సామీప్యజ్ఞానజనకత్వప్రసిద్ధేః, తదనుభావిత మనోవ్యాపార ఇతివేదితవ్యం. నన్వత్ర ఉపనిషద్వృత్తిరితి య దుక్తం తదాలంకారిక విరుద్ధం, యత స్తన్మతే అభిధాలక్షణావ్యంజనా ఇతి వృత్తిత్రయమాత్ర దర్శనాత్.

తద్వారణాయ వ్యంజనావృత్త్యాపియం (ఉపనిషద్వృత్తిః) అంతర్భావయితు మర్హతీతిచేన్న. శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్, యథా - బ్రహ్మతత్త్వేఽవేదనే. "యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇతి. "హృదా మనీషా మనసాభిక్లుప్తిః" ఇతి చ మనసోఽసాధనతాం సాధనతాంచ దర్శయన్ స్వోక్తివిరోధాభాసం నిరూపయతి శ్రుతిః. తద్వారణాయేయ ముపనిషద్వృత్తి రూరీకృతా, జహదజహల్లక్షణావత్. ఇయమే వావాఙ్మానసపద వ్యవహృతా వేదాంతే. వాఙ్మానసో నామ శబ్దజన్యజ్ఞానానుస్యూతమనోవ్యాపారః, తద్భిన్నోఽవాఙ్మానసః, ఏత దుభయస్య రూపం నిరూప్యతే, తదాదావభావశ్చ. తస్య బ్రహ్మబోధన సాధనత్వాత్ - యథా - జగత్తావన్నామరూపాత్మకం, తయోరాదిమశ్శబ్దః, ద్వితీయం రూపం. తత్పునః స్పర్శ రస గంధానాం చ లక్షకం భవతి. శబ్దస్తావత్కేవల శ్రవణేంద్రియ గోచరః, రూపాది చతుష్టయం పునర్నేత్రాదీంద్రియ చతుష్టయ విషయం. ఏవ మింద్రియజన్యం జ్ఞానం ప్రత్యక్ష మిత్యుచ్యతే, "ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్యం జ్ఞానం ప్రత్యక్షం" ఇతి. ఏత దస్తితాం బోధయతి వస్తునః, తాదృశాస్తిత్వ మేవ భావః. సోయం వస్తు గుణ నిమిత్తకో బుద్ధిస్థః - నహి వస్తునిష్ఠః. వస్తుని తావ దస్తి సత్తా. అతఏవ సదిత్యుచ్యతే వస్తు. ఏతేన వస్త్వస్తిత్వస్య వస్తుని సత్తేతి, బుద్ధౌ భావ ఇతి సంజ్ఞా విభాగః. సోయం భావో దృష్టపూర్వాదృష్టపూర్వవస్తుజన్యత్వేన ద్విధా విభక్తః. తయోరాద్యః స్మృతి సహచరిత సాజాత్యవిశిష్ట ప్రత్యభిజ్ఞోపస్కృతేంద్రియార్థసన్నికర్షజన్య జ్ఞానరూపః, ద్వితీయస్తు కేవలేంద్రియార్థసన్నికర్షజన్య జ్ఞానరూపః. ఏతద్ద్వితయ విరుద్ధోఽభావ శ్శబ్దశ్రవణజన్య జ్ఞాన సహకృతో ఽసహకృతో వా కేవల స్మృతి రూపః. సోయం చతుర్విధః ప్రాగభావః ప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్యాభావ ఇతి. తత్రాద్య స్తావ దుత్పత్తేః పూర్వం కార్యస్య విద్యతేఽయం కార్యజననా ద్భూత కాలికః. ద్వితీయస్తు వస్తు ప్రధ్వంసా దుత్తరకాలికః. తృతీయః పున ర్వస్తు త్రైకాలికః. చతుర్థస్తావ ద్వివస్తు పారస్పరికో వర్తమానకాలికః. ఏవమేత చ్చతుష్టయమపి సగుణవస్త్వాశ్రయమేవ. అపిచాస్తి నిర్గుణనిమిత్తకో ద్వివిధః; సత్తాఽసత్తాశ్రయభేదాత్. అత్రాద్యః శూన్యరూపః, ద్వితీయస్తు బ్రహ్మవిషయకః. సోఽయం శబ్దశ్రవణజన్యజ్ఞాన సహకృతాభిక్లుప్తిమాత్రగమ్యః, ఏవమభావష్షడ్విధః. ఉక్తార్థ స్సంగ్రహేణోచ్యతే- యథా-

శ్లో. వస్తున స్సదసద్భావౌ తద్గుణజ్ఞాన సాధనౌ
భావోఽనుభూత్యాఽభావః స్యాత్ స్మృతిమాత్రేణ వస్తునః.

వ ర్తమానేఽనుభూతి స్తజ్జ్ఞానం భూతే స్మృతి ర్భవేత్
తద్భావాభావధర్మః స్యాత్ ప్రపంచో గుణగోచరః
అతో గౌణ మిదం బౌద్ధం జగ దేత చ్చరాచరం
అనిత్యం నిత్యవిచ్ఛేకం తరత్యాత్మానుభూతిమాన్.

ఇతి తద్దోషవారణం. ఏవ మభావస్వరూపో నిరూపితః.

అథ వాఙ్మనసాఽవాఙ్మనసౌ నిరూప్యేతే. యథా - యత్కించిదపి వస్తు సగుణమేవ - తదభావస్తు నిర్గుణ మితి వ్యవహ్రియతే - శూన్యమితివా. ఏతదుభయమపీంద్రియగ్రాహ్యం భవతి. యేనేంద్రియేణ యా వ్యక్తిః గృహ్యతే తేనేంద్రియేణ తన్నిష్ఠా జాతిః తదభావశ్చ గృహ్యతే" ఇతి న్యాయేన, ఇదం ప్రత్యక్షమ్. ఏవమేవ శబ్దోపి భావాభావౌ సగుణ నిర్గుణౌ బోధయతి. తద్గుణ జ్ఞాన ప్రవృత్తి నివృత్తిభ్యాం; తత్ర మన ఉపకరణం; తత్తావచ్ఛబ్దజ్ఞానాను స్యూతం స ద్వాఙ్మనసవ్యాపారం జనయతి, యథా-

శ్లో. భ్రమర! భ్రమతా దిగంతరాళే క్వచిదాసాదిత మీక్షితం శ్రుతంవా,
వద సత్య మపాస్య పక్షపాతం నను జాతీకుసుమానుకారి పుష్పం.

ఇత్యత్ర భ్రమరపద మభిధావృత్త్యా మధుకరం బోధయతి, వ్యంజనా వృత్త్యా తావత్ కంచన నాయకం వ్యంజయతి. అత్ర నాయకస్ఫూర్తి స్తావచ్ఛ్లేకోక్త గుణజ్ఞానానుస్యూతైవ, అత ఇయం వ్యంజనావృత్తి స్సగుణం వ్యంజయతీతి భావః. అథ "భూతలం ఘటాభావవత్" ఇతి వాక్యంతు ఘటపదేన ప్రథమం సగుణం ఘట వస్తు స్మారయిత్వా తదనంతర మభావవదితి పదేన తచ్ఛూన్యత్వం - (తద్ఘట గుణజ్ఞానాప్రసంగా త్తన్నివర్తనద్వారా నిర్గుణజ్ఞాన ద్వారా వస్తునాస్తితాం) బోధయతి, ఏవం సగుణ వస్తువిషయే భావాభావ బోధకశ్శబ్దః.

అత్ర భావబోధకే యథా శబ్దజ్ఞాన విశిష్టమనోవ్యాపారః (వృత్తిరూపః) వాఙ్మనస ఇత్యుచ్యతే, తథాఽత్రాభావబోధకేఽపి ఘటగుణజ్ఞాననివర్తనరూప కార్య హేతుభూత వాగ్వ్యాపార విశిష్టత్వా న్మనోవ్యాపారస్య వాఙ్మనస ఇత్యేవరూప సిద్ధిః. ఏవం సదసద్బోధకం వాఙ్మనసం. అవాఙ్మనసేతు శబ్ద వ్యాపారాభావః. యథా - పురోక్తభ్రమరపదేన నాయకజ్ఞానోదయే తద్గుణ బోధక శబ్దవ్యాపార సహకృతివ దత్ర బ్రహ్మవిషయే నహిశబ్దవ్యాపార సహ కృతిః, అస్య బ్రహ్మణః నిర్గుణత్వాత్. కించ పూర్వోక్త ఘటాభావజ్ఞానోదయే

యథా వ్యాపృతో వాగ్వ్యాపారో న తథాఽత్ర బ్రహ్మణి భవితుం శక్యః. అస్య బ్రహ్మణో ఽస్తిత్వ లక్షణత్వాత్. అత ఇదం బ్రహ్మ శూన్యాద్వ్యావృత్తం సత్ వాగ్వ్యాపారశూన్య మానసాభిక్లృప్తిమాత్ర గోచరం భవతి. ఏవ మవాఙ్మానసో నిరూపితః. ఇత్థ ముక్త శ్రుత్యోర్విరోధపరిహారశ్చ. ఏతేనోపనిషద్వృత్తిరితి తురీయా వృత్తి స్సిద్ధా- "తం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" ఇతి శ్రుత్యా చేయం శబ్దజన్యాపి తత్త్వ జ్ఞానోదయే నిమిత్తకారణత్వాత్ తద్బహిష్కృతా- ఘటం ప్రతి దండాదివత్. (ఏత దుభయభిన్నత్వా ద్బ్రహ్మణః అవాఙ్మానసత్వం విదధాతి శ్రుతిః "నా సదాసీ న్నో సదాసీ" దితి. ఏతేన నిర్గుణ మవాచ్యం భవతీత్యతో నిరర్థకోఽయం యుష్మత్ పరిశ్రమ ఇతిచే న్నాయం దోషః.

నిర్గుణ బ్రహ్మోపలబ్ధే స్త్వదుక్త విధినా ఉపనిషత్తంత్రత్వా త్తద్దిశై వోచ్యతే శాబ్దం, తథాచోక్తం :

శ్లో. శబ్దస్తు సగుణం వక్తి మౌన మేవ హి నిర్గుణం
తస్యాభిక్లృప్తిరూపత్వా త్తజ్జనే శ్శబ్దహేతుతా. ఇతి

కించ-

శ్లో. చోద్యం వా పరిహారో వా క్రియతాం ద్వైతభాషయా
అద్వైతభాషయా చోద్యం నాపి నాస్తి తదుత్తరం. ఇతి.

అపిచ, "అనిత్య శబ్దాదిపదార్థ జ్ఞానేనైవ నిత్యాధిగమ" ఇతి చ స్మర్యతే.

"ప్రమాణ, ప్రమేయ, సంశయ, ప్రయోజన, దృష్టాంత, సిద్ధాంత, అవయవ, తర్క, నిర్ణయ, వాద, జల్ప, వితండా, హేత్వాభాస, ఛల, జాతి, నిగ్రహస్థానానాం తత్త్వజ్ఞానా న్నిశ్రేయసాధిగమః" (గౌ. సూ. 1-1-1) ఇతి ఏతచ్ఛ "అనిత్యై ర్ద్రవ్యైః ప్రాప్తవానస్మి నిత్యం" (కఠవల్లి) ఇతి చ. ఏవం శివసూత్ర జాలస్య సిద్ధోద్ధరణత్వ సిద్ధేః నిరవద్య ఏవాయ మస్మత్పరిశ్రమః.

11. సూ. చతుర్దశ సూత్రాణి.

భా: సౌత్ర ఇతి పూర్వ సూత్రా దనువర్తనీయం. సౌత్రే - మాహేశ్వరే చతుర్దశ సూత్రాణి సంతీతి సూత్రార్థః. తాని యథా: "అ ఇ ఉణ్, ఋ ఌ క్, ఏ ఓఙ్, ఐ ఔచ్, హ య వ రట్, లణ్, ఞ మ ఙ ణ నమ్, ఝ భఞ్, ఘ ఢ ధష్, జ బ గ డ దశ్, ఖ ఫ ఛ ఠ థ చ ట తవ్, క పయ్, శ ష సర్, హల్, ఇతి చతుర్దశ.

12. సూ. ఏషా మంత్యా ధాతవః.

ఏషాం - ఉక్త సూత్రాణాం, అంత్యాః - ణ్, క్, ఇత్యాదివర్ణాః ధాతవః - ధాతుసంజ్ఞకా భవంతి. సారభూతా ఇతి భావః. తథాచోక్తం :

శ్లో. అత్ర సర్వత్ర సూత్రేషు అంత్యవర్ణ చతుర్దశం
ధాత్వర్థం సముపాదిష్టం. (నం. కా.) ఇతి
అంత్యవర్ణ సముద్భూతా ధాతవః పరికీర్తితాః. (నం. కా. వ్యా.)

ఇతీంద్రవచనం.

ఏత ఏవాబ్ధిమథనే కామధేన్వాది సంజ్ఞయా
రత్నా న్యభూవన్ వాగబ్ధిమథనోత్థా శ్చతుర్దశ.

13. సూ. తద్జ్ఞానే సకలవిజ్ఞానం చ.

భా : తద్జ్ఞానే - ఉక్త మాహేశ్వర సూత్రాణాం తదంత్యానాం ణ్, క్, ఇత్యాదీనాంచ విమర్శపూర్వక జ్ఞానసద్భావే సకలవిజ్ఞానం, అనంతాది పద వాచ్య సగుణబ్రహ్మావిర్భావః. తదేవ శబ్దబ్రహ్మేత్యుచ్యతే. "అస్తి భాతి ప్రియం నామ రూప మిత్యంశపంచకం" ఇత్యత్రోక్తాంత్యాంశద్వయ రూపం రూప విశిష్టనామేత్యర్థః. ఏత దధిగమే పరబ్రహ్మలాభశ్చ. పరబ్రహ్మ లాభశ్చేతి చకారేణ సూచ్యతే. తథాచస్మర్యతే-"శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరబ్రహ్మాధిగచ్ఛతి" ఇతి. ఏవం ద్విరూపబ్రహ్మబోధనక్రమః. అత్ర (ణ్, క్, ఇత్యాదీనాంచ విమర్శ పూర్వకజ్ఞాన సద్భావే ఇత్యత్ర) విమర్శ పూర్వకజ్ఞానం కించిదివ నిరూప్యతే- అ, ఇ, ఉ, ఇత్యాది వర్ణాస్తావ దేకవస్తుజనితా అపి భిన్నరూపా భవంతి. 'తదై క్షత బహుస్యాం' ఇతిశ్రుతేః, శబ్దార్థయోరభేదాధ్యవసాయేనాత్రేయం శ్రుతి రన్వీయతే, తేషాం వర్ణానాం సాజాత్యాఽఽ పాదనద్వారా ణ్ - క్ ఇత్యా దయోధాతవోఽభేదప్రతి పత్తిం జనయంతి. తేన ద్వైతజ్ఞాననాశః. తదభికాం క్షిణోహి ముముక్షవః, భేదజ్ఞానం భవబంధ హేతురిత్యస్త్యభియుక్తోక్తిః. ద్వైతం భ్రమాత్మికమధికం భవబంధ మూలమ్?" (ఆనందసాగరే) ఇతి. ద్వైతజ్ఞాన నాశకాన్యేవహి తత్త్వమస్యాది మహావాక్యాని, అత ఏతేన (ద్వైతజ్ఞాన నాశేన) శబ్ద బ్రహ్మాధిగమః అత్ర సంభవతి. బ్రహ్మ నామ బృహద్వస్తు, వ్యాపక మితి యావత్. భిన్నం నామ సంకుచితం, వ్యాప్య మిత్యర్థః. ఏవ ముక్తరీత్యాఽ వాప్తం శబ్ద బ్రహ్మ తావ దర్థబ్రహ్మ (పరబ్రహ్మ) లాభాయ భవతి- తయో రభేదాధ్యవసాయాత్. అథాత్రోక్త ధాతూనాం ణ్-క్ ఇత్యాదీనాం సారాఽఽవేదకం చక్రం నిరూప్యతే.

అథసారచక్రం

వర్ణ	స్థాన	భూత	సార	సారసార
అ	కంఠ	ఆకాశ	ణ	
ఇ	తాలు	వాయు	,,	ణ - మ - మ
ఉ	ఓష్ఠ	జల	,,	
ఋ	మూర్ధ	అగ్ని	క	క - య - ట - వ - ట
ఌ	దంత	భూ	,,	
ఏ	కంఠ	ఆకాశ	జ	
	తాలు	వాయు		జ - మ - మ
ఓ	కంఠోష్ఠ	ఆకాశ జల	,,	
ఐ	కంఠ	ఆకాశ	చ	
	తాలు	వాయు		చ - వ - ట - వ
ఔ	కంఠ	ఆకాశ	,,	
	ఓష్ఠ	జల		
హ	కంఠ	ఆకాశ	ట	
య	తాలు	వాయు	,,	
వ	దంతోష్ఠ	భూ జల	,,	ట - వ - ట
ర	మూర్ధం	అగ్ని	,,	
ల	దంత	భూ	ణ	ణ - మ - మ
ఞ	తాలు	వాయు	మ	
మ	ఓష్ఠ	జల	,,	
ఙ	కంఠ	ఆకాశ	,,	మ - మ
ణ	మూర్ధ	అగ్ని	,,	
న	దంత	భూ	,,	
ఝ	తాలు	వాయు	ఞ	ఞ - మ - మ
భ	ఓష్ఠ	జల	,,	

ఘ	కంఠ	ఆకాశ	ష	
డ	మూర్ధ	అగ్ని	,,	ష - ర - ట - వ - ట
ధ	దంత	భూ	,,	
జ	తాలు	వాయు	శ	
బ	ఓష్ఠ	జల	,,	
గ	కంఠ	ఆకాశ	,,	శ - ర - ట - వ - ట
డ	మూర్ధ	అగ్ని	,,	
ద	దంత	భూ	,,	
ఖ	కంఠ	ఆకాశ	వ	
ఫ	ఓష్ఠ	జల	,,	
ఛ	తాలు	వాయు	,,	వ - ట - వ
ఠ	మూర్ధ	అగ్ని	,,	
థ	దంత	భూ	,,	
చ	తాలు	వాయు	వ	
ట	మూర్ధ	అగ్ని	,,	వ - ట - వ
త	దంత	భూ	,,	
క	కంఠ	ఆకాశ	య	య - ట - వ - ట
ప	ఓష్ఠ	జల	,,	
శ	తాలు	ఆకా	ర	
ష	మూర్ధ	అగ్ని	,,	ర - ట - వ - ట
స	దంత	భూ	,,	
హ	కంఠ	ఆకాశ	ల	ల - ణ - మ - మ

ఏవం సారసారేషు 'మ'సారాష్షట్ - ణ, ఙ, ణ, మ, ఞ, ల. తథా'ట' సారాశ్చషట్ - క. ట, ష, శ. య, ర, ఇతి. తథాచ 'వ' సారౌ ద్వౌ - చ, వ, ఇతి. మిళిత్వా చతుర్దశ (14) సారసారాః. ఏతేన - అ ఇ ఉణ్. ఏ ఓ ఙ్, లణ్. ఞ మ ఙ ణ నమ్, ఝ భ, ఞ్, హల్, ఇతి షట్సూత్రాణి మసార సారాణి. ఋఌక్, హయవరట్. ఘఢధష్. జబగడదశ్, కపయ్. శషసర్, ఇతి షట్ 'ట' సారసార సూత్రాణి. ఐ ఔ చ్, ఖ ఫ ఛ ఠ థ చటతవ్ ఇతి ద్వే 'వ'

సారసారే. ఏవం, మ, ట, వ, సారసారా స్సర్వవర్ణాః. తేషు మకారో బిందు స్థానం, అత శ్చిద్రూపః, అవశిష్టౌ - టవౌ, పరావర ప్రకృతిస్థానీయౌ, అక్షయ వటవృక్షవత్ విశ్వం (మాతృకామయం) వ్యాప్య తద్వాచ్యత్వేన జగదపి వ్యాప్యావస్థితౌ. ప్రకృతిరూపో విష్ణుః తయోర్ద్వయ రూపయో రేకస్మిన్ అపరా ప్రకృతిరూపే వకారాత్మక ప్రళయకాలిక జలరూపే వటపత్రే శేత ఇతిహేతోః తం (విష్ణుం) వటపత్ర శాయీతి పౌరాణికా భాషంతే. అత్ర టవయో ర్వట ఇతి వర్ణవ్యత్యయః ఛాందసః, భగో గభ ఇతివత్. ఉక్తఏవార్థః భంగ్యంతరేణోచ్యతే.

శ్లో. పరాపరప్రకృత్యంకౌ తేజోజలమయౌ టవౌ
అన్యోన్య సారతో హేతో ర్వర్ణవ్యత్యయసంభవః.
అతస్తౌ వటసంజ్ఞౌచ తత్పత్రస్థో వృషాకపిః
వటపత్రశయీత్యేవం కథితః పూర్వసూరిభిః.
తన్మూలస్థోఽపరో (వృషాకపిః) మూలాఽఽవేదీ
(దక్షిణామూర్తిః) చిన్ముద్రయాజ్ఞపన్
తన్మూలం (వటయోర్మూలం) సదసద్భిన్నం మకారః పూర్ణసంజ్ఞితః.

ఆస్తే ఇతిశేషః. ఏవ ముక్తరీత్యా సంయుక్తవర్ణానాం కంఠాది పంచ స్థానాని, తాన్యురో - నాసికా - జిహ్వామూల - మిళితాన్యష్టౌ శిక్షోదితాని భవంతి, అత్ర (శిక్షాయాం).

శ్లో. హాకారం పంచమైర్యుక్తం అంతస్థాభిశ్చ సంయుతమ్
ఉరస్యం తం విజానీయాత్ కంఠ్యమాహు రసంయుతమ్.

ఇత్యుక్తేః వర్గపంచమైరంతస్థైశ్చ సంయుక్తహకారస్య ఉరః స్థానమితి సంయుక్తవర్ణస్థానం నిర్దిష్టం. నతథా పంచస్థానాని, తేషాం అసంయుక్త వర్ణజనకత్వాత్. ఏచాంపునర్ద్విద్విస్థాన నిరూపణాచ్చ. అపిచ-పాంక్తంవా ఇదగ్ం సర్వ మితిశ్రుతిసిద్ధ పాంక్తత్వద్యోతకత్వా త్పంచస్థానస్య. ఏవం పాంక్తత్వ అసంయుక్త వర్ణజనకత్వ ధర్మిణః పంచస్థానస్య నిరూపణ మత్రేతి నిరవద్యం.

శ్లో. కించాత్ర టవ వర్ణౌతు తేజోజలమయత్వతః
అకారోకార సంస్థానౌ మిళితావోస్వరూపిణౌ.
తతో 'మ' యోగతో జాతో మాండూక్యప్రణవః పరః
స సర్వకారణ బ్రహ్మ ప్రతీక శ్చేతిహి శ్రుతిః.

(తథాచ శ్రూయతే) "ఓమితి బ్రహ్మ—బ్రహ్మైవోపాప్నోతి" (తై. ఉ-) ఇతి.

శ్లో. రలయోర్మిథునత్వేన రసౌ రౌ భవతో హ్యుభౌ,
ఏకస్యైవతు తుల్యాని వస్తూని స్యుః పరస్పరం.
తుల్యానీ త్యలఘున్యాయాత్ టకారోఽకారతా మగాత్,
ఏతదేవార్థ ఇద్వర్ణో లణ్మధ్యే మునినా (పాణినినా) కృతః.
మిథునత్వం తు రలయోః "ఇయంవై" శ్రుతిసమ్మతం.
("ఇయంవై మాతా అసౌ పితా" ఇతి శ్రుత్యా ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః.)

వకారస్యోకార సంస్థానత్వం పునః, "ఇకోయణచి" ఇతిసూత్రసిద్ధపరిణతిత్వ సద్భావా త్సంభవతి ఇతి.

14. సూ. తత్తు సమన్వయాత్.

భా. తుశబ్దోఽవధారణార్థః, తత్ బ్రహ్మతత్త్వం, సమన్వయాత్ - ఉక్త విజ్ఞాన సమన్వయాదేవ (అభిక్లుప్తిరూపజ్ఞానాదేవ) సంభవతీతి భావః, ప్రథమం తావత్ శ్రుతిర్విధత్తే "పాంక్తంవా ఇదగ్ం సర్వం" (పాంక్త బ్రాహ్మణం) ఇతి. అస్యాయ మర్థః.

"పంచాక్షరా పంక్తిః" ఇతి శ్రుతేః, పంక్తేః - పంచ సంఖ్యాక సముదాయాభిధేయకత్వాత్, తాదృశ పంచసంఖ్యాకాని, "పృథివ్యంతరిక్షం" ఇత్యాదీని - లోక, జ్యోతిః, భూత, వాయు, ఇంద్రియ, ధాతు సంజ్ఞకాని, షడ్విధాని పాంక్తాని నిరూప్య, తేషాం పరస్పరానుప్రవేశాత్మక వ్యాపారేణ పరస్పర ధారణ రక్షణే "పాంక్తేనైవ పాంక్తగ్ స్పృణోతి"ఇతి వాక్యేన విధిత్సన్ సర్వస్యాపి జగతః పాంక్తతాం విదధాతి శ్రుతిరనేన వాక్యే నేత్యర్థః. అత్ర ప్రధానం సంఖ్యా. అత ఏవ ధాతు పాంక్త విధౌ రసాసృఙ్మాంస మేదోఽస్థి మజ్జాశుక్రాఖ్య సప్త ధాతూనాం మధ్యే ఆద్యయోః రస రక్తయోః చర్మేతి సంజ్ఞాం నిర్దిశ్య ఏకతాం ప్రాపయిత్వా అంత్యం జహాతి శుక్రం, పంచ సంఖ్యా నిర్వృత్తయే పాంక్తత్వ సిద్ధయే చ శ్రుతిః. ఏవం కాదిమాంత స్పర్శాక్షరాణి పంచవింశతి సంఖ్యాకాని పంచవర్గా బభూవుః, తే క్రమాత్ కంఠ, తాలు, మూర్ధ, దంత, ఓష్ఠాఖ్య పంచ శరీర స్థానేషు సంజాతాః, ఏతత్కంఠాది పంచావయవాః క్రమా దాకాశ, వాయు, అగ్ని, పృథివీ, జల, మహాభూత ప్రతీకా భవంతి. అథాంతస్థా సంజ్ఞానాం యరలవానాం పాంక్తత్వ లాభాయైవ శకారః అనుసంధితః శాస్త్రైః- కింతు కళా ప్రత్యాహారేణ ఊష్మణా మపి గ్రహణార్థం తేషా మంతే నివిష్టః.

తథా చోక్తం సుభగోదయే.-

శ్లో. కకారాకారాభ్యాం స్వరగణ మవష్టభ్య నిఖిలం
కళా ప్రత్యాహారాత్ సకల మభవ ద్వ్యంజన గణః,
త్రిఖండే స్యాత్ ప్రత్యాహరణ మిద మంచత్క్షయుగం
క్షకారో దేహ స్తేఽక్షరతనుతయాక్షర మితి.

ఇతి ఊష్మణాం (శషసహాఖ్యానాం) చతుర్ణాం పంక్తిత్వ లాభాయ పునః క్షకారోఽనుసంధితః. ఏష క్షకారః ద్వివ్యంజనాత్మకః ఏకవ్యంజన శ్చేతి ద్విధర్మేతి చ పూర్వ మేవ నిరూపితః. అత ఏవాస్యాక్షర బహిర్భూతత్వం అక్షమాలా మేరుత్వం చ. అథస్వర (వివృత) వర్గీకరణం. అత్ర హ్రస్వగుణవృద్ధి స్వర భేదేన త్రిధా విభాగః. తేషు హ్రస్వ స్వరవర్ణాః పంచ అక్ ప్రత్యాహార వర్ణాః, అ ఇ ఉ ఋ ఌ ఇతి. ఏషామేవ అకస్సవర్ణే దీర్ఘః (6-1-10) ఇతి సూత్ర సిద్ధ దీర్ఘాణా మపి పాంక్తతా సిద్ధిః, కింతు తత్సన్నివేశః సావర్ణ్యానుబంధీ - అఆ, ఇఈ, ఉఊ, ఇత్యాదినా. అథ గుణవృద్ధి స్వరాః సవిసర్గాః పంచ భవంతి. అత స్తేషాం పాంక్తత్వం. ఏ ఓ గుణస్వరౌ ; ఐఔ ఇతివృద్ధి స్వరౌ ; ఏషా మపి సావర్ణ్యానుబంధీ సన్నివేశః ఏఐఓ ఔ ఇతి. అత్రవిసర్గస్య బిందు జాతీయత్వాత్ స్వరానుప్రవేశః. కింత్వస్య భాజ్యభాజకాంశద్వయవిశిష్టత్వాత్ ప్రవృత్తి మార్గబోధకోయం (విసర్గః) వివృత అకార ఇవ - సగుణ బ్రహ్మవచ్చ. అయ మేవానంత (విష్ణు) ప్రతీకో వేదాంతే. నను బిందో స్తావత్ స్వరసాజాత్యం కథమితిచే దుచ్యతే- అ స్తిత్వ మాత్రలక్షణో బిందుః - చిత్ప్రతీకః. బిందుం వినా బీజనిష్పత్త్యభావో మంత్రశాస్త్రే). బీజం నామ జృంభిష్యమాణ కార్యస్య గుప్త పూర్వరూపాశ్రయం, యథావటవృక్షస్య వటబీజం. ఏవం బిందో శ్చిత్ప్రతీకతా నిరూపితా. చిన్నామ చైతన్యం, ప్రాణ ఇతి యావత్. అకారాదిస్వరాస్తావత్ కాదివ్యంజనానాం ఖలు ప్రాణదాః. అతో బిందుసజాతీయాః స్వరాః ఇతి సిద్ధం. వ్యంజనేష్వ ప్యయ మస్తి మకార రూపేణ, అతో మ ధాతు ర్మ ఏవనిరూపితః, ఞ మ ఙ ణ నమ్ ఇతి. ఏతన్నిరూపణం సాగరస్సాగరోపమః ఇతివ దస్య నిరుప మానత్వం వ్యంజయతి, అత ఏవాస్య పరమాత్మ ప్రతీకత్వం చోపపన్నం. ఇత్థ మస్య (బిందోః) స్వరేషు ప్రవేశః. నన్వత్ర బిందౌ ప్రవిష్టే స్వరాణాం పాంక్తత్వ హానిః సంభవతీతి చేన్న. ఋ ఌ వర్ణయోర్మిథస్సావర్ణ్యం వాచ్యం (8-2-1) ఇతి వార్తికేన తయోరేకత్వ సిద్ధ్యా హ్రస్వ స్వరపాంక్తత్వహానౌ సిద్ధాయాం తద్వారణా యాయ మత్ర ప్రవేశితః. తథా చేత్తస్య తత్రైవ (ఋ ఌ వర్ణా

నంతర మేవ) స్థితి ర్యుక్తా, నాంత ఇతి చేన్న. తస్య (బిందోః) సర్వాధికత్వ ద్యోతనాయ వ్యంజనేషు హకార ఇవ స్వరేష్వయం (బిందుః) అంతే నివిష్టః, నను నాయ మంతే నివిష్టః అస్య విసర్గ పూర్వత్వా దితి చేన్న. హ్రస్వ స్వర పంక్తేః ప్రాథమ్యాత్ తదంత్యబిందోరపి బిందు విసర్గయో ర్మధ్యే ప్రాథమ్యం న దోషాయ కల్పతే. నన్వత్ర ఆ ఈ ఇత్యాది దీర్ఘాక్షరాణా మివ ప్లుతానామపి విన్యాసః కర్తవ్య ఇతి చేన్న. హ్రస్వ స్వరాణాం పంచానాం పాంక్తత్వే సిద్ధే తేషా మేవ అన్నాది ఫల హేతుభూత విరాట్త్వసాధనాయ ఆకారాది దీర్ఘాణాం గ్రహణం, "దశాక్షరా విరాట్ విరాజ్యేవా న్నాద్యే ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి శ్రుతేః. ప్లుతానాం యోగేతు పంచదశ సంఖ్యాకాఽఽసురీ గాయత్రీ సంపద్యతే. కింతు తత్ఫలావిధానాత్ తన్నాదృతం. ఏవం నారాయణీయాక్షర సమామ్నాయ స్వరూపం పాంక్తానుబద్ధ మితి నిరూపితం. వర్గేష్వక్షర విన్యాస క్రమోపపత్తి రగ్రే నిరూప్యతే.

అథ మాహేశ్వర వర్గ సమామ్నాయ స్వరూప నిరూపణం

అస్మిన్ సమామ్నాయే అ ఇ ఉణ్ ఇత్యాది చతుర్దశ సూత్రాణి పురోదితాని, తేషామంత్యా ధాతవః, (ఇద్వర్ణాః) ఇతిచ. అత్ర ధాతుర్నామ సారః. ఏతేన అ ఇ ఉ ఇతి వర్ణత్రయస్యాపి సారో ణకార ఇత్యర్థః. అస్యతావత్ ణకారస్య స్వరూపావధారణేన అ ఇ ఉ-వర్ణత్రయస్యాపి స్వరూప స్వభావాదయో విజ్ఞాతా భవేయురిత్యర్థః. ణకారోనామ టవర్గాంతవర్ణః. ఆద్యంతయోః శ్రేష్ఠత్వ ప్రసిద్ధ్యాఽస్య శ్రేష్ఠత్వం. "ఋటురషాణాం మూర్ధా" ఇత్యుక్తే రేతద్వర్గస్య జనక స్థానం మూర్ధా ఋరషాణామివ. మూర్ధ్నోఽగ్నిభూత ప్రతీకత్వంతు తస్యాగ్నిబీజ రేఫజనకత్వేన. అత ఏతస్యాగ్నిబీజ రేఫసాహచర్యం ఆగ్నేయత్వం చ ణస్య సంభవతి. అతఏతత్సారవతాం అ-ఇ-ఉ వర్ణానా మప్యాగ్నేయత్వం.

కించేమే (అ-ఇ-ఉ) వర్ణాః కంఠతాలోష్ఠాఖ్యభిన్నస్థానేషు సంజనితా అపి స్వస్వస్థానజనిత సర్వవర్ణేషు ఆగ్నేయ ధర్మవిశిష్టాః సంతః మూర్ధన్యతాం (శ్రేష్ఠత్వం) ప్రాపురితి ణధాతునా (ఇద్వర్ణేన) సూచ్యతే. ఏవమే వేతర సూత్రాంతిమధాతూనా ముద్యోగో విజ్ఞేయః. కింతు పృథివ్యాది పంచభూతానా మపి పంచసంఖ్యాకత్వాత్ పాంక్తత్వసిద్ధ్యా తన్మయాన్యేవ (తత్ప్రతిపాదకాన్యేవ) సర్వాక్షరాణీతి నియమో న విస్మర్తవ్యః.

వార్తికం : "త్రైగుణ్యం చాణాం వక్తవ్యం, ఇతరేషాంచ" అత్ర పాంక్తత్వమేవ న - "త్రైగుణ్యంచ వక్తవ్య మణాం" (1-1-69) (అణుదిత్వాది సూత్రోద్దిష్టానాం) తత్సంబంధిత్వాదితరేషాంచ త్రైగుణ్యం వక్తవ్యమితి వార్తికార్థః. అత్రాద్యాః అ-ఇ-ఉ వర్ణాః క్రమాత్ సత్త్వరజస్తమోవాచకా భవంతి, తన్మయశ్చ - యథా : అ - సత్వం, ఇ - రజః, ఉ - తమః, ఇతి. తేషాం స్థానాన్యపి తన్మయాన్యేవ. యథా - అకారస్తావత్ "అకుహావిసర్జనీయానాం కంఠః" ఇతికంఠస్థానీయః. కంఠోనా మాకాశ మహాభూత బీజస్య హాకారస్య స్థానత్వా దాకాశప్రతీకః సాత్వికః. ఏవం సాత్వికోఽయం బీజస్థాన భూతరూపగణః. తథాచోక్తం - సత్వబహుళమాకాశం - రజోబహుళో వాయుః సత్వరజోబహుళోఽగ్నిః, సత్వతమోబహుళా ఆపః, తమోబహుళాపృథివీ. (సు. శా. అ 4 - సూ. 1) ఇతి. ఇకారస్తు రాజసః, అయంతావత్ "ఇచుయశానాం తాలు" ఇతి తాలుస్థానీయః, తాలునామ - అత్ర జన్యవర్ణేషు వాయుబీజస్య యకారస్య సద్భావాత్ వాయుప్రతీకం స్థానం రాజసం. అథ 'ఇకోయణచి' (6-1-77) ఇతి సూత్రేణ ఉకారస్య జలమహాభూతబీజ వకారపరిణతేః వప్రకృతికత్వోపపత్త్యా జలీయత్వముపపన్నమ్. తత్ స్థానయో రోష్ఠయోరపి సత్వతమోబహుళత్వంచ. తదుపరి (అ - ఇ - ఉ వర్ణానాముపరి) ద్వౌ క్లీబౌ (అనిర్ణీత లింగౌ యోగవాహినావిత్యర్థః). అతస్తావినా ఉపరి ద్వౌద్వౌ క్రమాత్ గుణ-వృద్ధి-సంకరౌ భవతః, ఏవం స్వరస్వరూపం. అథ పంచ వ్యంజనాని. తాని మహాభూత బీజాని. అత్రైషాం క్రమః ప్రసంగాత్కించిదివ నిరూప్యతే. యద్యప్యేతేషాం హాయరవల ఇతి శ్రౌతక్రమః. తథాప్యత్ర చతుర్థబీజస్య వకారస్య తమోగుణవాచక స్వరతృతీయోకార వికృతిత్వేన సత్వరజస్తమోవాచక హాయవవ్యంజనేషు తార్తీయీకత్వసిద్ధయేఽయ ముత్కర్షితో వకారః. అతః హాయవరల ఇతి భూతబీజక్రమో లభ్యతే. అత్రాంత్యావస్థితరలయోః యోగవాహిత్వాత్ (క్లీబత్వాత్) తేషాం (హ - య - వ - ఉత - అ - ఇ - ఉ వర్ణానాం) స్థానాన్యపి (కంఠతాలోష్ఠస్థానాన్యపి) సత్వరజస్తమోమయాన్యేవ. అథోదితః షడ్భిః సూత్రైః ద్వాభ్యా మూష్మాణశ్చ నిర్దిష్టాః. ఏవం త్రైగుణ్యంచ సర్వవర్ణానాం, ఇతిత్రైగుణ్యనిరూపణం.

అథస్థాన స్వరూప నిరూపణం :

సర్వవర్ణానాం పంచ జననస్థానాని, కంఠ - తాలు - మూర్ధ - దంత - ఓష్ఠ - సంజ్ఞకాని. తేష్వాద్యద్వయం పంచమంచ నిరూపితం. అవశిష్ట

ద్వయంతు క్రమాదగ్ని పృథివీ భూత ప్రతీకం భవతి. అత్ర పృథివీజలయో ర్దంతోష్ఠ యోర్వ్యత్యాసస్తు తయోరాధారాధేయ భావసద్భావా దాధేయాపేక్షయా ఽఽధారస్య ప్రాధాన్యతానిరూపణాయ ఆధారస్యాగ్రగ్రహణం, తథా ప్రసిద్ధేః, "ద్రవ్యమేవ రసాదీనాం శ్రేష్ఠం తేహి తదాశ్రయాః" (వాగ్భట సూత్రం 9-6) "బహ్వాగ్ర గ్రహణాదపి" (వాగ్భట సూత్రం) ఇత్యాదినా. ఏవం ఆకాశాది పంచమహాభూతానాం కంఠాది పంచ స్థానాని సర్వవర్ణ జనకత్వేన నిరూప్య సర్వోత్తమ స్యానుస్వారస్య (బిందోః) నాసికాస్థానం షష్ఠం సర్వోత్తమం పరిగృహీతం. సర్వోత్తమత్వ మస్యాః (నాసికాయాః) ప్రాణపథత్వాత్. "ఞ మ ఙ ణ నానాం నాసికాచ" ఇతివాక్యేన కాది వర్గాంత వర్ణానాం నాసికా స్థానిత్వం ప్రతిపాదితం, తేన బిందోరివ శ్రైష్ఠ్యంచ, అత ఏవ తే పంచతన్మాత్ర ప్రతీకా భవంతి, తథాచోక్తం-

శ్లో. శబ్దస్పర్శ రూపరసగంధాశ్చ ఞ మ ఙ ణ నమ్,
వ్యోమాదీనాం గుణాహ్యేతే జానీయాత్సర్వవస్తుషు. (నం-కా)ఇతి.

ఏవముక్త కంఠాదిస్థానేషు ఏకైకస్థాన జనితానాం వర్ణానాం తత్ స్థాన సాజాత్య సద్భావేఽపి ఇతర మహాభూతానుప్రవేశోఽవశ్యంభావీ హ్యతః ఇతర భూత సంబంధశ్చా స్తీతి వేదితవ్యం; యథా సూర్యాది మహాదశా గణనాయాం. ఏకస్యా మేవ రవి మహాదశాయాం రవ్యాది నవాంతర్దశా భవంతి, తథైకస్యా మేవ రవేః అంతర్దశాయా మపి పునః రవ్యాది విదశా నవ భవంతి, ఏవ మేవ ప్రాణదశా సూక్ష్మదశాదయః, తథాత్రా పీతర మహాభూతానుప్రవేశో వేది తవ్యః. తథా చోక్తం సుశ్రుతే, "పరస్పరానుగ్రహా త్పరస్పరాను ప్రవేశాచ్చ" (సు. శా. 3 అ. 1) ఇతి.

అత ఏవ ట - ధాతుకాః హయవర వర్ణాః సర్వేపి "ఋటు రషాణాం మూర్ధా" ఇతి మూర్ధస్థానీయ (ఆగ్నేయ) టకార ధాతు సద్భావా దాగ్నేయా స్సంతః పృథగపి క్రమేణ ఆకాశ-వాయు-జల-అగ్ని-బీజాని భవంతి, తద్ధర్మవం తశ్చ, అత్ర జలాగ్న్యోః వ్యత్యాసం శని - గురు - కక్షయోర్వ్యత్యాసవదితి వేదితవ్యం. ఏవం పంచసు చత్వారి భూతబీజా న్యుక్త్వా, పంచమస్య పృథివీ బీజస్య లకారస్య ణధాతు (ఇద్వర్ణ) యోజనేన పృథగుపాదానం. తస్యాః పృథి వ్యాః- సర్వా ధారత్వాత్ శ్రైష్ఠ్యాపాదనాయ- రసాదిమధ్యే ద్రవ్యస్యేవ. ఏవ ముదీరితా అణః, "అణుది త్సవర్ణస్య చాప్రత్యయః" (1-1-69) ఇతి సూత్రో ద్దిష్టాః. అథ తదుద్దిష్టా ఏవ ఉదితః (పంచవర్గీయ వర్ణాః) చకారోద్దిష్టా ఊష్మ

వర్ణాశ్చోదీర్యంతే. అత్రోదితస్తు- ఞ మ ఙ ణ నమ్, ఇత్యాది షడ్భిర్నిరూపితాస్సూత్రైః". తేషాం క్రమేణ మ్ ఞ్ ష్ శ్ వ్ య్- ఇతి షడ్ధాతవశ్చ. ఏతే క్రమాత్ తత్తత్సూత్రగత వర్ణానాం జలవాయు అగ్నివాయు జలవాయు భూత సార ద్యోతకా భవంతి. అస్మిన్ త్రయో వాయుసారాః ఞ్-శ్-య్ ఇతి ధాతవః. ఏతే త్రయః సమాన భూతసార ద్యోతకా అపి వర్గాంత్య ఊష్మ-అంతస్థ-భేదేన అన్యభూతానుప్రవేశాచ్చ తరతమ సారద్యోతకా భవేయుః. అథ చకారోద్దిష్టోష్మవర్ణానాం సారవర్ణౌ రలౌ హి (ర-ల- ఇతి హి). తావగ్ని భూమి బీజౌ. తత్రాప్యగ్నిసారాః శ, ష, స వర్ణాః విసర్గ వికృతయః ప్రాక్ ప్రవృత్తి రూపాః- విసర్గస్య తథావిధ విష్ణురూపత్వాత్. అత ఏవోక్తం త్రిగుణ జనకా ఇతి నందికేశ్వర కాశికాయాం - "శకారాద్రాజసోద్భూతిః షకారాత్తామసోద్భవః, సకారాత్సత్త్వ సంభూతిః." (నం. కా. 26) ఇతి. అత ఏషామంతే నివేశనం, తేషామప్యంతే భూసార హకారోపవేశనం, అస్య సర్వస్థూల ద్రవ్యాధారత్వాత్ సర్వసూక్ష్మ ద్రవ్యాధారత్వేన అగ్నిసార హకారోపవేశనమాదౌ వ్యంజనానాం. ఇతి రలసారౌ నిరూపితౌ.

ఏవ మన్యేషా మపి ధాతూనాం వేదితవ్యం. ఇత్థం సారాఽఽవేదకత్వం సౌత్రే. అన్యస్మిన్ వర్గీకరణాత్ పాంక్తత్వసిద్ధిః. స్వర-మాత్రా-బలాదయః శ్రుత్యుక్తాః ఉభయత్ర సమానం. ఉక్తార్థః సంగ్రహేణోచ్యతే.

అథ క్రమ విచారః

మహాభూత క్రమః - ఆకాశ, వాయు, అగ్ని, జల, భూ బీజాని - హ, య, వ, ర, ల వర్ణాః. అత్ర జల బీజం వకార శ్చతుర్థః. వర్గ క్రమః (స్థాన క్రమః) హ, య, ర, ల, వ ఇతి. అత్ర జల భూమ్యోర్వ్యత్యయః. చతుర్థం జలవర్ణం పంచమ మివ స్థాపితం పార్థివస్య లస్య అగ్ని (ర)సాన్నిధ్య సిద్ధయే, తయో స్సాన్నిధ్యకారణం యథా—శ్రుతి ప్రతిపాదిత మిథునత్వవతోరగ్ని భూమ్యోః బీజే రలౌ, తయోః ప్రతీకా ఋఌవర్ణౌ.

తయోః"తుల్యాస్య ప్రయత్నం సవర్ణం"(1-1-9) ఇతిసూత్రేణసావర్ణ్యం నోపలబ్ధం. అతో వార్తికకారేణవరరుచినా తత్ పృథగుపదిష్టం,"ఋఌవర్ణయోః మిథస్సావర్ణ్యం వాచ్యం"(8-2-1) ఇతి. ఏతదనురోధేన వృత్తికారేణాప్యుక్తం "ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్"(1-3-21) ఇతిసూత్రవృత్తౌ, "లణ్ సూత్రస్థావర్ణేన సహోచ్చార్యమాణో రేఫో రలయోస్సంజ్ఞా" ఇతి (ర-రలౌ) ఇతి నిర్దిష్టం,

ర ప్రత్యాహారకథనేన. కించ అనయోః పరంపరయా కార్యకారణ సద్భావాత్ కారణస్య అగ్నేః (రస్య) భూమ్యపేక్షయా (లవర్ణాపేక్షయా) పూర్వావస్థితిః యుక్తైవ. కించానయోరస్త్యాధారాధేయ భావః. అత్రాపి కారణకార్యయోరివ పూర్వ మాధేయం పరమాధార ఇతి నియమాత్ ఉపపన్నం పురోదితం. ఏతదను రోధేనైవ సర్వకారణ భూతస్యాకాశస్య బీజం హకారో హలామాదౌ నివేశితః, తథైవ అంతేచ, 'సర్వ మిత్యాకాశే' ఇతిశ్రుతేః, తస్య సర్వాధారత్వాత్. అస్య హకారస్య కారణత్వ వివక్షాయాం- ట ధాతుత్వం; కార్యత్వ వివక్షా యాంతు సర్వాధారభూత భూమేర్యద్బీజం లకార స్తద్ధాతుత్వం. ఏవమేతదు భయం (కారణత్వాధారత్వే) హకారస్య విద్యతే. అత్ర హస్య కారణత్వద్యోతక టకారస్తు అగ్ని ప్రతీకమూర్ధస్థానీయ టవర్గస్య ప్రథమవర్ణః; అంత్యస్తుణకారః. అత్రాపి క్రమాత్(సర్వవర్గేష్వపి) ఆధారత్వకారణత్వే సంబధ్యేతే ఆద్యంతయోః తయోః ప్రాశస్త్యం పునః కార్యప్రకరణే (ప్రవృత్తిమార్గే) అంత్యస్యైవ గురు-శని కక్షయోరివ, యద్యప్యేవం ఆకాశప్రతీక కంఠస్థానీయ, కవర్గ స్యాదౌక్రమేణ ఖ-క యోరాకాశవాయుబీజయోః విన్యాసఉచితః, తథాపి వర్గరచనాయాః (ప్రవృత్త్యర్థాయాః) ప్రక్రియాయాః వివక్షితత్వాత్ ఉక్త విధినా క, ఖ, ఇత్యేవవిన్యాస ఉచితః. కించ "వర్ణః స్వరః మాత్రా బలం" (తై-శిక్షా) ఇతి శ్రుతే ర్బలపదేన ప్రయత్నః పరామృష్టః, స ద్విధా - ఆభ్యంతరో బాహ్యశ్చ. ఆద్యః పంచధా : స్పృష్టేషత్స్పృష్ట - ఈషద్వివృత - వివృత- సంవృతభేదాత్. ద్వితీయ ఏకాదశధా - తేషామంత్యత్రయం శ్రుతిస్థం స్వరపదేన పరామృష్టం. అవశిష్టా యథా : వివార స్సంవార శ్శ్వాసో నాదో ఘోషోఽ ఘోషోఽల్పప్రాణః మహాప్రాణశ్చేతి. అత్ర ఖరో వివారాః శ్వాసాః ఘోషాశ్చ; హశ స్సంవారా నాదా అఘోషాశ్చ. వర్గాణాం ప్రథమ - తృతీయ - పంచమా యణశ్చాల్పప్రాణాః; వర్గాణాం ద్వితీయచతుర్థౌ శలశ్చ మహాప్రాణాః ఇత్యుక్తేః, వర్గేషు స్త్రీత్వద్యోతక విషమసంఖ్యానాం-క గ ఙ, చ జ ఞ, ఇత్యా దీనాం అల్పప్రాణత్వం (హీనబలత్వం - స్త్రీణాం హీనబలత్వం ప్రసిద్ధమేవ. తాసాం అబలపద పర్యాయత్వాత్) ఉపదిష్టం. పుంస్త్వద్యోతక సమ సంఖ్యా కానాం ఖ ఘ ఛ ఝ ఇత్యాదీనాం మహాప్రాణత్వం చాభివ్యజ్యతే. విషమ సమ సంఖ్యయోః సర్వత్ర స్త్రీత్వ పుంస్త్వే ప్రసిద్ధే భవతః, చమకే- "ఏకాచమే, త్రిస్రశ్చమే" ఇత్యాది విషమాంకాః చంద్రకళాః స్త్రీరూపాః "చతస్రశ్చమేష్టౌచమే" ఇత్యాది సమ సంఖ్యాకాః కళాః సౌరాఃపుంరూపాః.

తయోర్మిథునా త్ప్రపంచావిర్భావః, తథా చ సుశ్రుతే; "యుగ్మేషు తు పుమాన్ ప్రోక్తో దివసే ష్వన్యథాఽ బలా" (సుశా.౩ - 7 సూ.) ఇత్యా ద్యుక్తం. తథా చ జ్యోతిషే ముహూర్త భాగే నామకరణాన్నప్రాశనాది కృత్యేషు స్త్రీణాం విషమ సంఖ్యా పుంసాం సమసంఖ్యాచ గృహ్యతే. అతో రాసక్రీడాయామివ (అంగనా మంగనా మంతరే మాధవం- ఇత్యాదివత్) స్త్రీ పుంసక్రమేణ, మిథున క్రమేణ వర్ణాక్షర విన్యాసో నారాయణీయ ఇతి విజ్ఞేయమ్. శ్రుత్యాచాయ మర్థః ప్రతిపాదితః. "మిథునత్వాయ పంక్తి ప్రాయణో వైయజ్ఞః" ఇత్యాదినా, మిథున సంపత్త్యై ప్రపంచ రచనా. తథాచ శ్రుతిః "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాది. స్మృతి రపి "శివ శ్శక్త్యా యుక్తో యది భవతి శక్తః ప్రభవితుం" ఇత్యాది. ఏవముక్తవిమర్శనేన ప్రాంక్తమేవేదగ్ సర్వం మితి. మాతృకా ప్రకాశిత తరతమభావానువిద్ధ మహాభూత సమవాయా ఏవ పద పదార్థా ఇతిచ, విజ్ఞానేనాస్య (జగతః) మిథ్యాప్రతిపత్తౌ సిద్ధాయాం తదతీత వస్తు మాత్రత్వావబోధఫలక మిదం శాస్త్రం ఇత్యేవమర్థం సూచయన్, చరమ సూత్ర మాహ. హల్ (శంభుః - భగవాన్) ఇతి. అస్యాయమర్థః -

శ్లో. లకారత్వాద్ధసంస్థానం స్థిరం తత్సది తీతరత్
మిథ్యేతి సూచయన్ శంభుః హల్ శబ్దేన తిరోదధే.

తథాచోక్తం నందికేశ్వర కాశికాయాం-

శ్లో. తత్త్వాతీతః పరస్సాక్షీ సర్వానుగ్రహ నిగ్రహః
అహమాత్మా పరో హల్స్యాదితి శంభుస్తిరోదధే. ఇతి.

ఏవంచ - శబ్దోఽనిత్యః శ్రావణత్వాత్ (ఇంద్రియ గోచరత్వాత్ ఇతి భావః) ఇతి శబ్దస్యానిత్యతా బోధనద్వారా తత్ప్రతిపాదితస్య పదార్థస్యాప్య నిత్యతాపత్తౌ సిద్ధాయాం ప్రథమం "తత్తేజోఽసృజత" (ఛాం) ఇతి. "సూర్యో మరీచిమాధత్తే సర్వస్మా ద్భువనాదధి" (అరుణం) ఇత్యాది శ్రుత్యుపదిష్ట సృష్టి ముఖరూప తేజోవాచక ణ - ట - ధాతుమధ్యాం అహ వర్ణాభ్యాం విమర్శ పాదస్థానీయాభ్యాం మాతృకాసృష్టిం ప్రసార్య అంతే ప్రకాశపాదస్థానీయం హవర్ణం స్తబ్ధబీజ భూతల సారయుక్తం ఉపదిశ్య తదితర తత్సృష్ట్య నిత్యతా బోధనద్వారా బోధ్యం తత్త్వ ముపదిదేశ మహేశః ఇతి భావం వ్యంజయంతః శ్రీమత్పాణిన్యాచార్యా అప్యేవమాహుః స్వకీయాష్టా ధ్యాయ్యాం చరమ సూత్రం అ (అ ఇతి (8-4-68). అస్యాయ మర్థః

అకారోద్వివిధః, వివృత సంవృతభేదాత్. వివృతః - అ, సంవృతః - (అ అత్రాద్యః ప్రక్రియా దశాయాం (ప్రవృత్తిమార్గ ఏవ) సృష్టావే వేత్యర్థః. తద్భిన్నదశాయాం (లయకాలే) సంవృతః, తథాచోక్తం. "హ్రస్వస్యావర్ణస్య ప్రయోగే సంవృతం-ప్రక్రియాదశాయాంతు వివృతమేవ" ఇతి. కించ అత్రప్రథమస్య వివృతస్య సృష్ట్యున్ముఖత్వాత్ - విషమాంక (ఏకాంక) సూచితస్త్రీత్వ విశిష్టత్వాచ్చ, ద్వితీయస్య సంవృతస్య తావత్ సమాంక(ద్వ్యంక)సూచితపుంస్త్వ విశిష్టత్వాన్నిర్గుణ (లయసూచక) పరమాత్మ ప్రతీక ఇతిజ్ఞాపయన్ ఏతత్ జ్ఞానేనైవ మోక్షలాభః స్యాత్ ఇతి సూచిత మిదం సూత్రం భగవతా పాణినినా. ఏవంచ ఆదౌతు "వృద్ధిరాదైచ్" (1-1-1) ఇతిసూత్రేణ ప్రపంచవృద్ధిం సూచయన్ సృష్టిం ప్రబోధయామాస. తద్ద్వారా ఉక్తరీత్యా తత్త్వాధిగమశ్చ, అకార దీర్ఘస్యైవ వృద్ధిసంజ్ఞా - న ఇకారాదీతర స్వరాణాం. తథైవ గుణసంజ్ఞాచ అకారస్యైవ. ఏవం అకారస్య మూల ప్రకృతి రూపస్య గుణవృద్ధి సంజ్ఞాభ్యాం సృష్టిస్థితీ నిరూపితే పాణినినా. అతఏవ సూత్రాణామాదౌ వృద్ధిసూత్రం నివేశితం. అంతే లయబోధకః సంవృతాకారశ్చ, (జ్ఞాన దశాయాం) చరమ అకారస్య (అ) ఇతి సంవృతత్వాత్ ఆత్మనః శబ్దాతీతత్వం బోధయన్ తజ్జ్ఞానాన్మోక్షోపలబ్ధిం సూచయతి. అత్ర తావత్ భాష్యకారాః భాష్యం చక్రుః, "భాషా యోషా సౌందర్య మంజూషా మాత్రాభిలాషి హృదయంగమః" యథా; అకారోఽయ మక్షర సమామ్నాయే వివృత ఉపదిష్టః, తస్య సంవృతత్వాత్ ప్రత్యాపత్తిః క్రియతే.

శ్లో. ఆదేశార్థం సవర్ణార్థ మకారో వివృతః స్మృతః
ఆకారస్య తథా హ్రస్వః తదర్థం పాణినే రఅ.

ఇత్యాదినా, ఏవం చ వృద్ధిసూత్ర ప్రాథమ్యహేతు ముపదిశంతి. మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ శాస్త్రాణి ప్రథంతే, వీరపురుషకాణ్యాయుష్మత్పురుషకాణి, అధ్యేతారశ్చ వృద్ధియుక్తా యథా స్యురితి వృద్ధి సూత్రం కృతం ఇతి. ఉక్తార్థః సంగ్రహేణోచ్యతే.

శ్లో. అకారో వివృతో వృద్ధి సంజ్ఞయాఽఽదౌ తథాంతిమః
సంవృతోఽభూ ద్ద్విధా తత్రాఽఽద్యోఽపి స్యా ద్ద్వితఃపరః.
బిందువా సంవృతో యస్మా దకారస్సంవృతోఽపరః,
తథా స బిందుగర్భస్థో విలీనావస్థితిం గతః.

సృష్టౌతు వివృతో జాతః ప్రక్రియాయా మితీరితాం,
ప్రథమస్సత్త్వమూర్తిశ్చ గుణేషు ప్రకృతే రయం.
సంవృతః (యత్నః) ఖ్యాపయే న్మానం శబ్దాతీతస్తు తద్వశాత్,
అభిక్లుప్తో భవేదేవ నాన్యః పంథా హి విద్యతే.
ఏవం సృష్టి లయావస్య ప్రకృతే రివ తత్త్వదా,
ఇత్యేవం కథయామాస సూత్రం తు చరమం మునిః.
ఆదౌ వృద్ధి పదేనైత త్ప్రపంచచరితం తథా,
తస్మాదిదం మోక్షశాస్త్రం పాణిన్యాచార్యచోదితం.
అగముద్దర్శనస్థానం వైయాసిక్యా దనంతరం,
కింతూపనిషదాంవృత్త్యా స్ఫోట బ్రహ్మార్థ సంగతిః.

అథాత్రాదిమసూత్ర భాష్యోక్త నిష్కల పదవాచ్యస్ఫోటః నిరూప్యతే, తదాదౌ స్ఫోటాభిక్లుప్త్యో రభేదశ్చ యథా.

శ్లో. శబ్ద శ్రవణ సంస్కృత్యా స్ఫుటనాత్ స్ఫోటసంజ్ఞితమ్
జ్ఞానం త్రిపుట్యైక్య భావాత్ బ్రహ్మేతి ముని (పాణిని) నోదితం.
సత్య మిత్యాది (సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ- ఇత్యాది)
వాచేవ (వేద వాచేవ) శబ్దాంతర మిదం యది,
అభిక్లుప్తి పదోద్దిష్ట మియాన్ భేదోఽత్ర కేవలం.

తథాచోక్తం. త్రిపుట్యైక్య భావనయైవ సంబంధ సముద్దేశే సత్య స్వరూపం :

శ్లో. యత్ర ద్రష్టా చ దృశ్యం చ దర్శనం చావికల్పితమ్,
తస్యైవార్థస్య సత్యత్వ మాహు స్త్రయ్యంత వేదినః.
(ఇతి సర్వ దర్శన సంగ్రహే పాణిని దర్శనమ్)

ఉక్తార్థో భంగ్యంతరేణోచ్యతే :

శ్లో. తత్కాల శబ్ద శ్రవణాపేక్షాపేక్షా విభేదతః
స్ఫోటాభిక్లుప్తి ఇయాన్భేదో ఽల్పశోఽ నయోః.
భవత ఇతి స్ఫోటాభిక్లుప్త్యో రభేదః.

అథ స్ఫోటబ్రహ్మవాదః : అత్ర శబ్దశ్రవణ సంస్కృత్యా స్ఫుటనాత్ స్ఫోటః ఇతి యత్తద్విషయే శ్రీమద్భాష్యకారా అప్యేవ మాహుః. మహా

భాష్యే యథా: "అథ గౌరిత్యత్ర కశ్శబ్దః. యేనో చ్చారితేన సాస్నాలాంగూల కకుత్-ఖుర- విషాణానాం సంప్రత్యయో భవతి – సశబ్ద (స్ఫోట) ఇత్యుచ్యతే" ఇతి. అత్ర గోశబ్ద శ్రవణోత్తర జన్య సాస్నా - లాంగూలాది జ్ఞానస్య స్మృతి రూపత్వాత్ తాదృశస్మృతేః పూర్వదృష్ట వస్తువాచక శబ్దసంస్కారస్య కారణత్వా చ్చైతదుపపన్నం భవతి. తథాచోక్త మభియుక్తైః.

శ్లో. నాదై రాహిత బీజాయాం అంత్యేన ధ్వనినా సహ
ఆవృత్తి పరిపాకాయాం బుద్ధౌ శబ్దోఽవధార్యతే.

ఇతి. కేచిదేవమాహుః: స్ఫుట తే వ్యజ్యతే వర్ణైః, ఇతి స్ఫోటః - వర్ణాభివ్యంగ్యః, స్ఫుటీభవత్యస్మాదర్థ ఇతి స్ఫోటః, అర్థప్రత్యాయకః – ఇతి స్ఫోటశబ్దార్థం ఉభయథా నిరాహుః. ఇతి (సర్వదర్శన సంగ్రహః) ఇత్థమేతత్పక్షద్వయమపి బ్రహ్మైక్యభావనాయామేవ సాధు భవతిహి. కేచిత్సత్తావాదినః, (జాతి వాదినో వాజప్యాయనాదయః) ఏవమాహుః.

శ్లో. సంబంధి భేదాత్సత్తైవ భిద్యమానా గవాదిషు
జాతి రిత్యుచ్యతే తస్యాం సర్వే శబ్దా వ్యవస్థితాః.

శ్లో. తాం ప్రాతిపదికార్థంచ ధాత్వర్థంచ ప్రచక్షతే
సా సత్తా సా మహానాత్మా తామాహుస్త్వతలాదయః.

ఇతి. (సర్వదర్శన సంగ్రహః)

శ్లో. యద్యేవమేతదుచితం స్యాత్కథం ఖండితం పునః
ఇత్యాశంక్యోత్తరం బ్రూమః శ్రూయతాం సావధానతః.
స్ఫోటో జ్ఞానమితి తీక్షత్యా జ్ఞేయా త్స్వార్థక్యకల్పనాం
అకుర్వన్ ఖండితారోఽత్ర పరిహారోఽభిధీయతే.

యథా :

శ్లో. శబ్దశ్రవణజజ్ఞానాశ్రయః స్ఫోటోఽభిధీయతే,
ఇతిచేత్ఖండితో న స్యా దనవద్యో భవే దయం.

అస్యాయమర్థః : అత్ర శబ్దశ్రవణజజ్ఞానాశ్రయత్వం పునః శబ్దశ్రవణజన్య జ్ఞానం యత్ర సంస్కార రూపేణావర్తతే యతశ్చ తత్ స్ఫుటతి తత్ (తాదృశ జ్ఞానాశ్రయం చిదేవ) బ్రహ్మాత్మ్యైన్వయే సంభవ త్యనవద్యతా, నహి స్ఫుటన వ్యాపారవత్ జ్ఞానమేవ (స్ఫోట ఏవ) బ్రహ్మాత్మ్యైన్వయే. యద్యేవం స్ఫోటబ్రహ్మ

వాదోఽవిసంవాదీ వేశలః శ్రుతిసమ్మతశ్చ స్యాత్ ఇతి. ఏతచ్చయద్యపి స్ఫోటాం పరపర్యాయ శ్శబ్దో నిత్యః-అజన్యత్వాత్; వర్ణాదీనాంతు తదభివ్యంజకత్వ (స్ఫోటాభివ్యంజకత్వ) మాత్రం-న పున ర్జనకత్వం. అత్రాదివదేన వర్ణస్య వర్ణాంతరయోగ-క్రమాదయో గృహ్యాంతే. ఏతే పునర్విభిన్నార్థ ప్రత్యయహేతవశ్చ. వర్ణాంతరయోగా దర్థభేదోదాహరణం యథా: గౌరితి వర్ణః వృషభవాచీ-తస్యరవర్ణయోగే గౌర ఇతి శబ్ద శ్శ్వేతవర్ణవాచీ. క్రమభేదే నార్థభేదోదాహరణం యథా : పిక ఇతి వర్ణ విన్యాసః పరభృతపక్షివాచీ - తయోరేవ వర్ణయోః క్రమభేదః కపిరితి మర్కట వాచీ. తథాచోక్తం : వృద్ధవ్యవహారే చ ఇమే వర్ణాః క్రమాద్యనుగృహీతాః గృహీతార్థవిశేష సంబంధా స్సంతః సర్వవ్యవహారే పి ఏకైకవర్ణ గ్రహణానంతరం సమస్త ప్రత్యవమర్శిన్యాం బుద్ధౌ తాదృశా ఏవ ప్రత్యవభాసమానాః తంత మర్థ మవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యంతి. (బ్ర. సూ. 1-3-28) (ఇత్యుపవర్షాచార్య మతమ్) ఇతి. అపిచ

"వైయాకరణా వర్ణవ్యతిరిక్తస్య పదస్య వాచకత్వ మిచ్ఛంతి
వర్ణానాం వాచకత్వే ద్వితీయాది వర్ణోచ్చారణానర్థక్య ప్రసంగాత్."

(కైయటవివృతిః) ఏతచ్చ సైవపరతీత్యాదా వనువృత్త ప్రత్యయస్య ప్రాదుర్భావాత్ (పాణినిదర్శనం) ఇత్యాది. ఏతేన నిత్యస్యైవ స్ఫోటస్యవర్ణైరుతపదైరభివ్యంగ్యత్వ మాత్రాంగీకారా దజన్యత్వ ప్రతీత్యా సాధితం నిత్యత్వం స్ఫోటస్య. తదస్తిత్వంతు "వర్ణేభ్య ఏ వార్థప్రత్యయః ప్రాదుర్భవతి" ఇత్యేతత్పక్షస్య దూషణద్వారా. తద్యథా:- "కిం సమస్తా వ్యస్తా వా (వర్ణాః) అర్థ ప్రత్యయం జనయంతి? నాద్యః - వర్ణానాం క్షణికానాం సమూహాసంభవాత్, నాంత్యః, వ్యస్తవర్ణేభ్యోః అర్థప్రత్యయాసంభవాత్. నచ వ్యాస సమాసాభ్యామన్యః ప్రకార స్సమస్తీతి. తస్మాద్వర్ణానాం వాచకత్వానుపపత్తౌ యద్బలాదర్థప్రతిపత్తిః స స్ఫోట ఇతి. (ఇదం పాణినిమతం, సర్వదర్శనసంగ్రహే పాణినిదర్శనే 27 పృ.) ఇత్యాది. అత్రతావత్ యద్బలాదిత్యత్ర యచ్ఛబ్దః స్ఫోటం పరామృశతి; సతు బ్రహ్మ శరీరాకాశ ఫలక గుప్తస్సన్ శబ్దగ్రాహక యంత్ర శబ్దఫలక (గ్రామోఫోన్ ప్లేట్) గోపిత శబ్దవత్ సార్వకాలికత్వేన నిత్య ఇతి కేషాంచిదాశయః, తథాచోక్తం:

శ్లో. నాదై రాహిత బీజాయా మంత్యేన ధ్వనినా సహ
ఆవృత్తి పరిపాకాయాం బుద్ధౌ శబ్దోఽవధార్యతే.

ఇతి (స్ఫోటవాది మతమ్- పాణిని మతమ్), తథాపి ఏత దుభయో రుపవర్ష

మత మేవ ప్రశంసంతి పూజ్యపాదాః- యథా : "వృద్ధ వ్యవహారేచ... తంత మర్థ మవ్యభిచారేణ ప్రత్యాయయిష్యం తీతి వర్ణవాదినః (ఉపవర్ష స్య) లఘీయసీ కల్పనా" ఇతి. అన్యస్మిన్ దర్శయం త్యనాదర మనుపద మేవ ; యథా- "స్ఫోటవాదినస్తు దృష్టహాని రదృష్టకల్పనా చ, వర్ణాశ్చేమే క్రమేణ గృహ్యామాణాః స్ఫోటం వ్యంజయంతి- స స్ఫోటః అర్థం వ్యన క్తీతి గరీయసీ కల్పనా" ఇతి. నై తేనై తన్మతం దూషితం కింతు వ్యవస్థాపితం భవతి. ఏవ మేవ స్ఫోట బ్రహ్మవాద విషయేఽపి. "న చేదం శబ్ద ప్రభవత్వం బ్రహ్మ ప్రభవత్వవత్ ఉపాదాన కారణాభిప్రాయే ణోచ్యతే" ఇతి సమాదధతి భాష్యకారా స్స్వయు క్తికమ్. "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి శ్రుతి భాష్య సమయ ఇవ, ఏతేన నహి ఖండితః స్ఫోట బ్రహ్మ వాదః. అత ఏత దుక్తం భవతి: జన్మాద్యస్య యతః (బ్ర. సూ. 1-1-2) ఇత్యేతత్సూత్రోక్త దిశా బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం, లక్షణత్వే నాభ్యుపగమ్య, స్ఫోటే త ద స్తీతి హేతోః తద్బ్రహ్మేతి నిరాహుః అన్నం బ్రహ్మేతివత్, ఇతి. తథాచ స్మర్యతే జగత్కారణత్వం శబ్దస్య,

శ్లో. నామరూపంచ భూతానాం కర్మణాంచ ప్రవర్తనమ్
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః.
(మనుస్మృతి 1-21)

శ్రుతిశ్చ - "స భూరితి వ్యాహరత్ - స భూమి మసృజత్" (తై - భా-2-2-42) ఇతి. అతోఽ యం మదుక్తవిధినా త్రిపుట్యైక్యభావనయా ఽన వద్య ఏవ. వేదేఽధికారభేదేన యథా భిన్నాభిసంధయః,తథా శ్రేష్వపి తత్త్వేషు కాపిలాదిష్వపీదృశమ్ ధీమతా సర్వదా కార్యం సమీకరణమాదరాత్. ప్రసంగాత్ కాపిల ముపన్యస్యతి, యథా :

శ్లో. ప్రకృతేః కర్తృతా తావత్ కాపిలే కథితా పురా
జడస్య తదసంగత్యా ఖండితం వ్యాసపాణినా.
(వ్యాసపాణినా - వ్యాసపాణ్యావిష్ట బ్రహ్మసూత్రగ్రంథేన).

సమ్యగ్ దృష్టాంతబోధేన సమీకరణ మేనయోః యథా :

శ్లో. అయః కర్షతి దూరస్థ మయస్కాంతోపలో లఘు
తథా చలనకర్తృత్వ మయఃపిండే హి దృశ్యతే.
నాయస్కాంతే తతో లోకః యథాదృష్టం భణత్యసౌ
ఏత దాపాతదృష్టి స్యా దనయైవ ప్రబోధయేత్.

స్త్రీప్రభృత్యక్ష మిత్యుక్తం స్వమాత్రే దేవహూతయే
కపిలేన యథైతత్త దధికారివివక్షయా.
న దోషాయ తథా వ్యాసఖండనం తత్త్వలబ్ధయే
కిం త్వయఃకాంతసంస్థానా శక్తిః చలనకారణమ్.
అయఃపిండస్య తత్కాంతా సైవ కర్త్రేతి కీర్తితః
ఏతత్తత్త్వార్థ విజ్ఞానం పండితాదృత మీరితం
వ్యాసేన తత్తయోః(కపిలవ్యాసయోః) నాస్తి దోషో వేదేఽపి తత్తథా
అసద్వేతి సదేవేతి నాస దాసీదితి త్రిధా
అధికారి విభేదేన బ్రహ్మ ప్రోక్తం హి చింత్యతామ్.

ప్రశ్నః—ఏతావతా క్రమేణాప్యం కిం పురోదతాత్ ?

ఉత్తరమ్— ఇత్థం సమన్వయా త్ప్రాజ్ఞ మతౌ తత్ప్రతిభాసతే. తత్ప్రతిభాసత ఇతి. అథైతద్గ్రంథ ప్రయోజనం :

ఏతద్విజ్ఞానేన ప్రకృతి చిద్రూప మేతజ్జగజ్జాల మితి జిజ్ఞాసు ర్విజ్ఞాయ కృతార్థో భవిష్యతీతి పరమప్రయోజన మేతచ్ఛాస్త్రస్య.

శ్లో. ఏతద్బోధానంద యోగా ద్వేదేఽకుంఠిత శేముషిః
అవ్యాహతగతి ర్మంత్రశాస్త్రే రాసాయనేపి చ.

ఇతిశ్రీ "వైద్యవల్లభ - దైవజ్ఞమణి - సర్వతంత్ర స్వతంత్రేత్యాది పదలాంఛిత రాజ్ఞీ (రాణీ) వేంకటాచలపతి ప్రసాద మహోగ్ని చిత్కృతిషు మాతృకా ప్రాసాదాపరనామధేయం మౌనతంత్రమ్.

ఇతిశివమ్

శ్రీ పరిపూర్ణ ప్రకాశానంద భారతీమహాస్వామినః